

Білоруська наука і соціальний стан науковця в оцінках молодих учених

Анотація

Викладено результати соціологічного дослідження, предметом якого були молоді вчені наукових організацій Національної академії наук Білорусі та білоруська наука за умов модернізації й удосконалення механізмів фінансування наукових досліджень. У статті розглянуто основні чинники наукової діяльності молодих учених та оцінки ними сучасного стану білоруської науки, а також перспектив своєї наукової діяльності. Обґрунтовано центральний висновок, згідно з яким труднощі, яких зазнає білоруська наука в даний час, пов'язані головним чином з недостатньо ефективною державною політикою в сфері науки.

Ключові слова: наука як соціальний інститут, наукова діяльність, наукова політика, кадрова політика в науці, професійна адаптація, структура трудової мотивації, молодь в науці

За умов світової економічної кризи перед білоруською державою постає дуже складне завдання зберегти позитивну динаміку основних макроекономічних показників економічного зростання, не втратити інноваційного змісту розвитку економіки, її конкурентних переваг і джерел зростання, до яких передусім належить інтелектуальний потенціал нації — наука, освіта.

Сучасна наука — це сфера економіки, що потребує значних суспільних ресурсів, дорогого експериментального устаткування тощо. Далеко не кожна держава може дозволити собі утримувати таку науку. Нинішній стан білоруської науки — це результат як об'єктивних обставин (можливості країни в утриманні сучасної науки, джерела і розмір фінансування наукових установ, запитуваність фундаментальних наукових досліджень тощо), так і

суб'єктивних, пов'язаних з діяльністю учених, поведінковими стратегіями за змінених умов, ставленням до ситуації тощо.

Білорусь має високий інтелектуальний потенціал розвитку. Але потенціал — це ще не ресурс. Щоб він став ресурсом розвитку, необхідні конкретні дії держави і суспільства, спрямовані на створення умов формування нової якості кадрового потенціалу вищої школи і науки. Динамізм глибоких соціально-економічних перетворень усіх сфер білоруського суспільства викликає до життя низку нових молодіжних проблем, пов'язаних із професійним становленням і функціонуванням молодих спеціалістів у науковій сфері.

Молоді вчені наукових організацій Національної академії наук Білорусі та білоруська наука загалом стали предметом спеціального соціологічного дослідження, проведеного Інститутом соціології НАН Білорусі у квітні–травні 2012 року. Усього було опитано 137 молодих науковців НАН Білорусі віком до 30 років. З них 4,4% мають науковий ступінь кандидата наук; стаж роботи у 28,5% — 1 рік, у 46,7% — 2–3 роки, у 13,9% — 4–5 років.

Аналіз даних опитування показує, що молоді вчені оцінюють сучасний стан справ у науковій сфері республіки неоднозначно. Лише 8,0% із них оцінюють ситуацію в білоруській науці як стабільну і з добрими перспективами подальшого розвитку; 58,4% — оцінюють становище в науці як хитливе; 21,2% — як кризове, позбавлене достатніх гарантій і перспектив розвитку; 12,4% вагалися висловити свою точку зору (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів на запитання “Як Ви оцінюєте сучасний стан білоруської науки, її секторів, вашої наукової організації і себе в науці?” (% від тих, хто відповів)

Сфери оцінювання	Як загалом стабільний і з добрими перспективами розвитку	Як нестабільний, перспективи подальшого розвитку неоднозначні	Як кризовий, без достатніх гарантій і перспектив розвитку	Важко відповісти
Наука загалом	8,0	58,4	21,2	12,4
Академічна наука	8,0	49,6	29,9	12,4
Свій інститут	16,8	52,6	19,7	10,9
Своє становище в науці	15,3	51,1	8,8	24,8

Оцінка молодими вченими сучасного стану академічної науки схожа з оцінкою, що її дали опитані науковці стосовно білоруської науки загалом. Тільки 8,0% опитаних оцінюють ситуацію в академічній науці як стабільну і з прийнятними перспективами подальшого розвитку; 49,6% — як хитливу і зазначають, що перспективи подальшого розвитку НАН Білорусі неоднозначні; 29,9% — як кризову, без достатніх гарантій і перспектив розвитку; 12,4% вагалися з оцінкою.

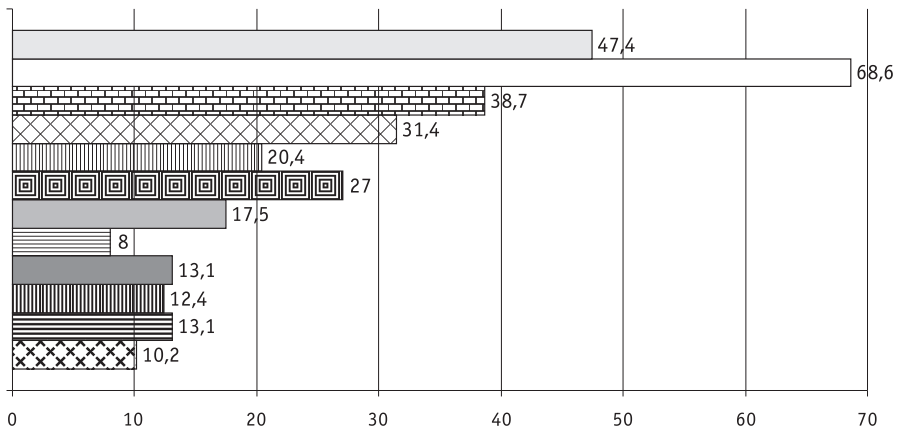
Становище своїх інститутів молоді вчені оцінюють трохи вище, але й ця оцінка доволі низька. Так, лише 16,8% респондентів оцінили становище

своїх інститутів як стабільне; як хитливе і неоднозначне — 52,6%; як кризове, без достатніх гарантій і перспектив розвитку — 19,7%.

Неоднозначно молоді вчені оцінюють перспективи і своєї наукової діяльності. Тільки 15,3% опитаних молодих учених вважають свою особисту ситуацію стабільною і такою, що обіцяє непогані перспективи; 51,1% оцінюють своє становище в академічній науці як хитливе і непевне; 8,8% — як кризове, позбавлене належних гарантій і перспектив. Слід також сказати про значну частку респондентів (24,8%), які вагалися з однозначною оцінкою свого становища в науці.

Отже, чим, на думку опитаних молодих науковців, спричинене таке неоднозначне становище низки академічних наукових організацій у даний час?

На перше місце тут респонденти поставили кадрову проблему, що стала в наукових організаціях НАН Білорусі. Проблема з кадрами зумовлена, на думку респондентів, недостатньою вмотивованістю перспективних молодих учених на ефективну діяльність через низький рівень їхньої заробітної плати. Так вважають 68,6% респондентів (рис. 1).

- Низький рівень заробітної плати висококваліфікованих науковців
- Низький рівень заробітної плати молодих учених
- Низький рівень матеріально-технічного забезпечення наукових досліджень
- Незапитуваність результатів наукових досліджень
- Недостатній приплив талановитої молоді
- Перехід перспективних науковців в інші сфери діяльності
- Закриття перспективних наукових досліджень через недостатнє фінансування
- Розпад сформованих наукових шкіл
- Низький рівень ділових якостей керівників і їхньої компетентності у сфері інноваційного менеджменту
- Низький рівень наукових досліджень і розробок
- Обмежені можливості для науково-інноваційної діяльності
- Відплив за кордон наукових кадрів вищої кваліфікації

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на запитання “Які із перелічених проблем ви вважаєте найгострішими для вашої наукової організації?” (% від тих, хто відповів)

Проблема заробітної плати в науці за умов інфляції й падіння рівня життя науковців призводить до недостатнього припливу талановитої молоді в науку, переходу перспективних науковців в інші сфери діяльності (це відзначили 27,0% опитаних), і як результат — до вгасання і розпаду провідних академічних наукових шкіл.

У пакет умов, що створили таку неоднозначну ситуацію в академічному секторі науки, респонденти також включили: низькі зарплати висококваліфікованих науковців — кандидатів і докторів наук (47,0%), погане матеріально-технічне забезпечення наукових досліджень (38,7%), незапитунаність результатів наукових досліджень (31,4%), недостатній приплив талановитої молоді (20,4%).

Стан справ, що склався в наукових організаціях НАН Білорусі, крім названих вище чинників, визначають, на думку опитаних молодих науковців, також зовнішні для наукової діяльності чинники. Ідеться про недостатнє фінансування науки (67,2%) і неадекватне матеріально-технічне забезпечення досліджень (67,2%), забюрократизованість науки на всіх рівнях (56,9%); неспинне зниження престижу професії вченого в білоруському суспільстві (36,5%); неефективне управління наукою в Білорусі (31,4%); відсутність об'єктивних критеріїв оцінювання наукової праці (16,8%) (рис. 2).

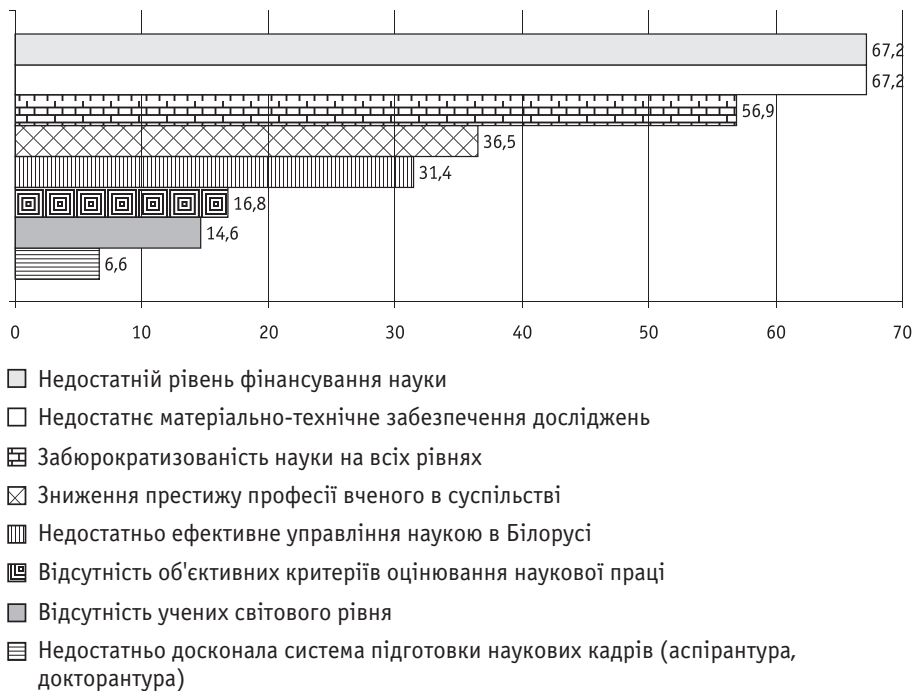

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання “Які проблеми наукової діяльності Ви вважаєте найгострими сьогодні?” (% від тих, хто відповів)

Аналіз даних опитування показує, що тільки 40,9% молодих учених певні, що негаразди, від яких потерпає білоруська наука в даний час, пов'язані із внутрішніми проблемами самої науки, її неефективністю. На думку більшості опитаних, ситуація, у якій нині опинилася білоруська наука, по-

в'язана насамперед із недостатньо ефективною державною науковою політикою. Лишень 4,1% респондентів високо оцінюють її ефективність. У зв'язку з цим 31,4% опитаних молодих учених вважають за необхідне проведення реформи системи управління наукою в Білорусі.

Опитування продемонструвало також, що до найважливіших державних заходів, спрямованих на підвищення ефективності наукової діяльності, на думку більшості опитаних, належать радикальне відновлення матеріально-технічної бази досліджень (67,3%) і системи оплати праці вчених (67,5%). Понад третину (38,1%) респондентів звертають увагу на необхідність упровадження нових принципів формування складу наукових кадрів, включно з підготовкою і використанням їх. Стільки ж молодих учених (38,1%) до числа найважливіших напрямів державної наукової політики віднесли вдосконалення механізмів фінансування наукових досліджень.

Крім того, важке становище академічного сектору науки респонденти пов'язують із рівнем розвитку національної економіки, характером її технологічного укладу, відсутністю запиту на результати вітчизняної фундаментальної науки. Так вважають 66,4% опитаних молодих науковців НАН Білорусі.

Опитування показало, що соціальне самопочуття молодих працівників наукових установ НАН Білорусі можна схарактеризувати як тривожне, непевне.

За даними дослідження, трудова мобільність молодих учених НАН Білорусі доволі висока. Плани професійної діяльності на найближчий час у науковців віком до 30 років такі: залишитися працювати у своїй науковій організації – 38,7%, перейти в іншу сферу діяльності – 18,2%; 33,5% респондентів із планами ще не визначилися (рис. 3).

Основними причинами бажання звільнитися з роботи молоді вчені вважають: низький заробіток (32,6%) і відсутність сучасної матеріально-технічної бази, що заважає повноцінно займатися науковими дослідженнями (13,3%), низький науковий рівень дослідницьких робіт (11,9%), а також причини особистого характеру (9,6%). Такі причини, як низький рівень компетентності керівництва, обмежені можливості для розвитку науково-інноваційної діяльності, відсутність перспектив кар'єрного, професійного зростання не увійшли до переліку основних причин намірів молодих учених звільнитися з роботи (рис. 4).

Що стосується оцінки свого матеріального становища, то більшість опитаних (75,2%) визначають його як "нижче за середнє" і "низьке". Причому жоден із них не вважає своє матеріальне становище високим або вищим за середнє. Оскільки можливості для підвищення рівня зарплати на основному місці роботи досить обмежені, чимало респондентів мають намір поліпшити своє матеріальне становище за рахунок додаткової зайнятості.

Як показують дані соціологічного дослідження, ситуація із додатковою зайнятістю (на основному місці роботи та в інших сферах діяльності) властива для значної частини молодих учених НАН Білорусі. Так, 31,4% опитаних зазначили, що мають додаткові джерела доходів, при цьому безпосеред-

ньо на основному місці роботи додаткову зайнятість (виконання грантів і робота за сумісництвом у своїй науковій організації) мають 13,8% опитаних.

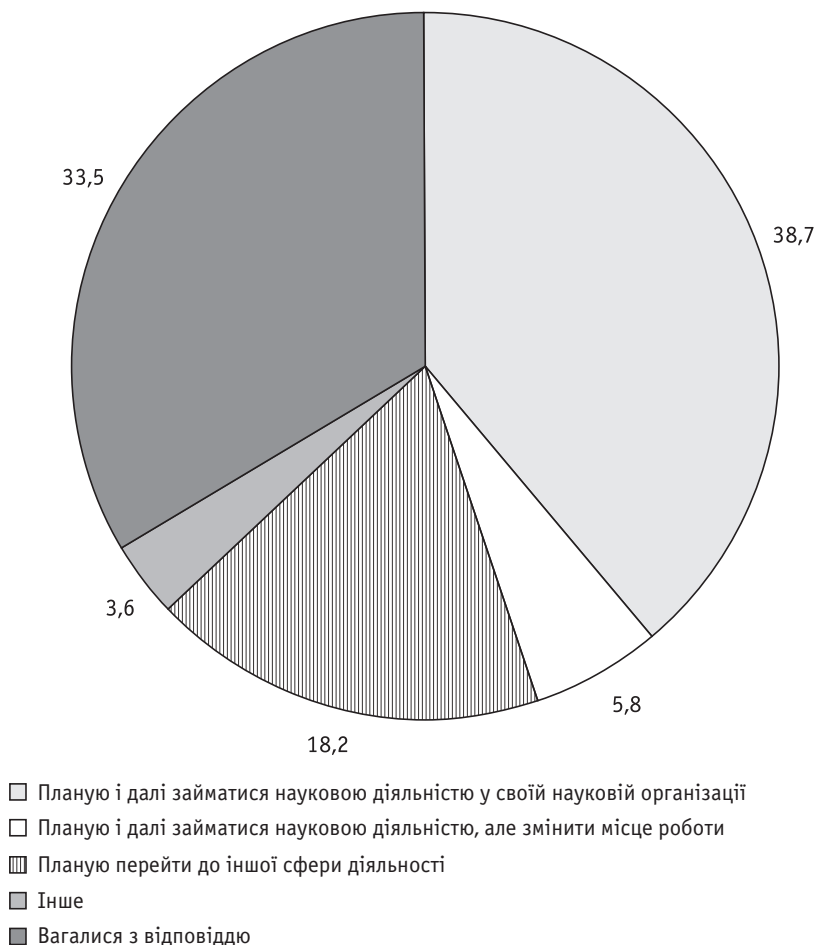
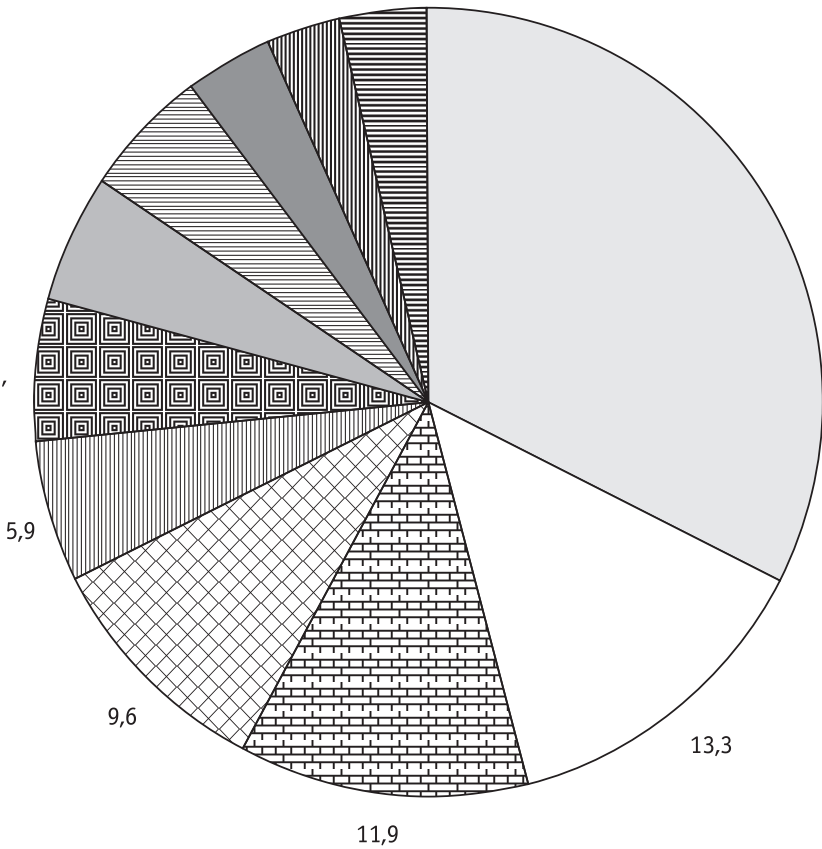

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів на запитання “Якими є Ваші плани професійної діяльності на найближчу перспективу?” (% від тих, хто відповів)

Як показало дослідження, основними видами додаткової зайнятості є: робота за сумісництвом на основному місці роботи (5,8%), а також в інших організаціях (5,8%); участь у виконанні вітчизняних і закордонних грантів (8,0%); надання послуг у написанні наукових статей, дисертацій за фахом (5,8%). Частина опитаних (15,3%) відзначили також наявність у них такого виду додаткової зайнятості, як “випадкові приробітки” (рис. 5).

Домінантним мотивом додаткової зайнятості для більшості молодих учених є низький рівень зарплати на місці основної роботи. 67,2% опитаних зазначили, що не задоволені розміром своєї заробітної плати. При цьому 68,6% респондентів вважають низький рівень заробітної плати молодих учених “найгострішою” проблемою і своїх наукових організацій, і білоруської науки загалом.

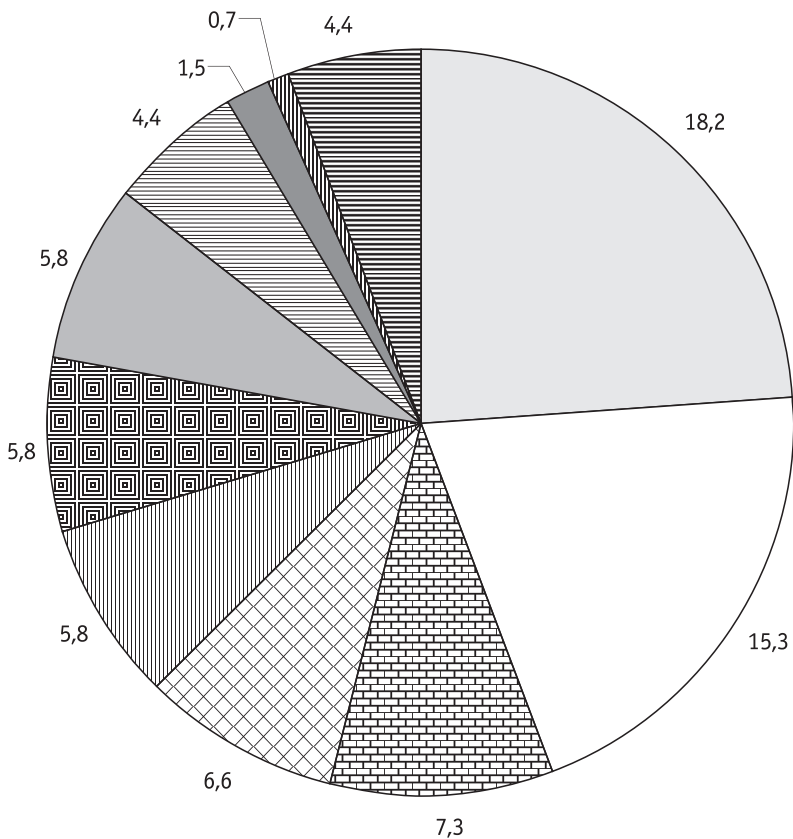

- Низький рівень заробітної плати
- Відсутність можливості здійснювати повноцінні наукові дослідження через відсутність сучасної матеріально-технічної бази
- Низький рівень наукових досліджень і розробок
- Причини особистого характеру
- Відсутність перспектив успішної наукової кар'єри
- Обмежені можливості для розвитку науково-інноваційної діяльності
- Відсутність перспектив професійного зростання
- Низький рівень компетентності керівництва
- Відсутність перспектив кар'єрного зростання
- Закриття перспективних наукових досліджень через брак фінансування
- Інше

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів на запитання “Якщо Ви плануєте і далі займатися науковою діяльністю, але змінити місце роботи, то якими є основні причини цього рішення?” (% від тих, хто відповів)

Одним із найважливіших показників соціального самопочуття молодих учених є рівень їхньої впевненості в майбутньому. За даними дослідження,

59,9% респондентів не впевнені у завтрашньому дні, і тільки 28,4% тією чи тією мірою впевнені.

- Матеріальна підтримка родичів
- Випадкові приробітки
- Грант вітчизняних фондів
- Дохід від надання послуг населенню не за фахом (будівництво, ремонт, транспортні послуги тощо)
- Дохід від надання послуг за фахом (консультації, допомога у написанні статей, дисертацій та ін.)
- Дохід від роботи за сумісництвом в інших організаціях
- Зарплата від додаткової роботи за фахом (робота за сумісництвом у своїй організації)
- Дохід від надання послуг репетитора
- Дохід від власності (здавання квартири, дачі, гаража)
- Грант закордонних фондів
- Інше

Рис. 5. Додаткові джерела доходів молодих учених НАН Білорусі (% від тих, хто відповів)

Ще одним показником рівня соціального самопочуття молодих учених є рівень задоволеності життям загалом. За даними дослідження, більшість із них (51,8%) не задоволені своїм життям у цілому. Частка тих, хто тією чи тією мірою задоволений своїм життям, становить лише 41,6%.

Водночас тільки 8,5% респондентів планують для розв'язання нагромаджених проблем найближчим часом виїхати за кордон на постійне місце проживання. Плани стосовно виїзду за кордон у молодих вчених здебільшого пов'язані із тимчасовою науковою діяльністю. Так, 11,5% респондентів планують виїхати за кордон для тимчасової наукової праці, а 5,3% твердо вирішили виїхати за кордон для тимчасової наукової праці і мають реальну можливість здійснення цього кроку. Утім, більшість опитаних молодих учених (60,3%) не планують виїжджати за кордон (табл. 2).

Таблиця 2

**Розподіл відповідей респондентів на запитання
“Чи плануєте Ви найближчим часом виїхати за кордон?”**

Варіанти відповідей	% від тих, хто відповів
Таких планів у мене немає	60,3
Думаю про переїзд на постійне місце проживання за кордон	7,6
Твердо вирішив поїхати за кордон на постійне місце проживання	0,8
Планую виїхати за кордон для тимчасової наукової праці, але поки жодних дій не здійснював	11,5
Твердо маю намір виїхати за кордон для тимчасової наукової праці і маю реальну можливість здійснити цей крок	5,3
Важко відповісти	14,5

Ті молоді вчені, котрі твердо вирішили виїхати за кордон на постійне місце проживання, основними причинами свого рішення назвали сімейні обставини (30,0%) й особисті матеріальні негаразди (20,0%). Найважливішими очікуваннями від виїзду за кордон для тимчасової наукової праці у молодих учених є підвищення професійної кваліфікації (34,8%) і налагодження співпраці із закордонними колегами (21,7%), а також поліпшення свого матеріального становища (13,0%).

За сучасних умов проведення ефективної кадрової політики в науковій сфері, спрямованої на збільшення припливу перспективних молодих спеціалістів у науку і закріплення їх у наукових організаціях, постійно наражається на об'єктивні труднощі, пов'язані з низьким рівнем престижу науки і наукової діяльності в суспільстві й серед молодих учених. У рамках соціальної політики необхідно передбачити заходи, спрямовані на подальше вдосконалення системи оплати праці та соціального захисту молодих науковців. Не варто вважати, що молоді висококваліфіковані спеціалісти, зайняті в науці, настільки самовіддані науці, що готові працювати в цій царині просто тому, що мають до цього покликання. І хоча в чистому вигляді статусне досягнення або прагнення матеріальної вигоди для переважної частини наукової молоді не характерні, все одно орієнтації на визнання своїх за-

слуг колегами й отримання гідної винагороди за свої досягнення представлені в мотивації молодих учених доволі значимо. Сьогодні у Білорусі триває процес трансформації таких базових норм і понять професійної діяльності, як престиж, статусні позиції, співвіднесені з професією, формування нової структури мотивацій і моделі кар'єрних стратегій. І це треба якомога повнішою мірою враховувати при розробленні ефективної кадрової політики в науковій сфері.